

Никола Д. СТАНКОВИЋ*

Универзитет у Нишу, Департман за историју

ЈУГОСЛОВЕНСКА КОЛОНИЈА У ЕГИПТУ 1941–1951.

Айси́пракѝ: Рад има за циљ да предочи све факторе утицаја на груписање, делатност и положај југословенских исељеника у Египту у назначеном периоду. Такође, да на микро плану одгонетне збивања унутар расуте и хетерогене заједнице, именује њене најистакнутије припаднике и разврста их у датом временском контексту. Посебни акценат стављен је на проучавање континуитета присуства југословенске краљевске администрације, односно владе и војске на Блиском истоку почевши од 1941. године, закључно са њеним преосталим експонентима активним 1951. године. Чланак је заснован на необјављеној грађи конспиративне провенијенције, похрањеној у Војном архиву у Београду.

Кључне речи: Египат, Други светски рат, југословенска колонија, емигрантска влада Краљевине Југославије, краљ Петар II Карађорђевић, посланство у Каиру, југословенски домови, југословенска војска ван Отаџбине.

Истраживање проблематике југословенске, емигрантске популације у Египту, није изостало у српској историографији. Бавећи се првенствено тематиком југословенско-египатских односа у целини, дати сегмент међудржавних веза прилично детаљно је обрадио проф. др Александар Животић. Но, осим парцијалног проучавања у домену билатералних односа двеју земаља, интересовање за дату тему, проф. Животић је преточио у посебан рад, који се тиче српске емиграције у Египту у годинама по завршетку Другог светског рата (1945–1956). Међутим, имајући у виду чињеницу да новооткривена архивска грађа конспиративне природе пружа увид који нам обезбеђује још дубље понирање у вишегодишње стање унутар колоније, додатни научни осврт намеће се као императив. Самим тим, што је тежиште поменутих истраживања смештено изван хронолошки граница Другог светског рата, када је услед присуства југословенског емигрантског апарата на тлу Блиског и Средњег истока, значај Египта надилазио до тада успостављене односе. Иако је иницијална намера да се расветли стање у колонији почевши од избијања Другог светског рата, нужно је укратко приказати њену предисторију, поготово јер нам доступни документи дају могућност да обогатимо већ познати наратив.

Рачунало се да је у Египту 1935. године, живело од четири до пет хиљада лица пореклом из Југославије. Структура исељеништва била је прилично неуједначена, будући да се радило о групама различите националне припадности, бројних професија,

* Истраживач приправник, nikolastandza1994@gmail.com

која се налазила расута у различитим областима. У зони Суецког канала (Порт Саиду, Исмаилији и Суецу) били су насељени Бокељи и Далматинци који су учествовали у изградњи Суецког канала. По бројности, иза ове групе налазили су се насељеници из Македоније (тадашње Јужне Србије), који су се у потрази за зарадом доселили из још неослобођених делова Османског царства у Египат. Настанили су се у Каиру, бавећи се претежно угоститељским пословима, поседовали су млекацијске радње, кафане или пекаре. У Каиру се сабрао и мањи број Црногораца, ангажован на портирским дужностима у банкама или хотелима. Десетак богатјих трговачких породица, пореклом из околине Крушева, Врања и Лесковца живело је у Мит Гамру. Најмногољуднија скупина југословенских емиграната, била је пак сконцентрисана у Александрији. Сачињавало је углавном словеначко становништво из Јулијске крајине, које је под притиском аустроугарских или послератних, италијанских власти потражило уточиште и надницу у далеком Египту. Махом се радило о женама које су радиле као кућна послуга, мада је било и људи разних, других занимања. Стога је управо у Александрији основан први југословенски дом 12. октобра 1936. године, (Животић 2006: 66–67; Животић 2007: 367–368).

Поверљиви извештаји (које су оперативци са кодним именима достављали новим комунистичким властима по завршетку рата), у потпуности подржавају валидност наведених истраживања, мада са много више детаља. Наводи се да су први насељеници учествовали у прокопавању Суецког канала и показали се као највреднији и најспособнији радници. Затим и да су се многи са зарадом вратили у „стари крај.“ Код деце преосталих констатује се изражен космополитски дух стечен похађањем француских школа, што се негативно одразило на њихову националну свест. Истакнуте су три преломне године, важне за досељавање словеначког елемента. Прва, 1905. година, када су словеначке жене почеле пристизати у нову средину као собарице, куварице и дадиље. Друга, 1914. година (приближно одређена), до када су словеначке часне сестре (колудрице) из Марибора, већ основале свој Ази у Александрији (*Asilo Francesco Giuseppe*), који је за време Првог светског рата био заплена као непријатељска имовина, а након рата предат Италији. Међутим, доцније је обновљен, а у свом саставу имао је пансионат и капелу. Трећа разделница била је 1920. година, када је уследио последњи талас имиграције словеначког живља, изазван неповољним економским приликама и италијанском репресијом. Овај талас карактерисало је то што су поред жена почели упоредо мигрирати и мушкарци, који су радили као зидари, механичари и ковачи. Египатске власти забраниле су даље усељавање 1938. године. Број Југословена у Александрији процењивао се тада на укупно 1.400–1.600 лица. Обухватајући Словенце, Македонце, Црногорце и Хрвате. У цркви Св. Катарине службовао је фратар, отац Бегели, а у Абукиру отац Серафин. Захваљујући томе, на недељној миси у цркви Св. Катарине одржавана је проповед на словеначком језику.¹

1 Војни архив (ВА), Архива емигрантске владе (АЕВ), кут(и)ја 348, Бр. Рег. 9/1–5, 1. Националну поделу не треба схватити дословно. Творац извештаја наступао је са позиција нових комунистичких власти, које су прихватиле начело многонародности, наспрот централизму или тријализму. Из српског етничког корпуса издвојени су Црногорци и Македонци, код првих је био неоспоран српски национални сентимент, док су Македонци били подељени. Знатнији део осећао се Србима, они се у извештајима називају само као „краљевци“, док је незнатна мањина била пробугарски оријентисана.

Повезаност југословенског дома са посланством Краљевине Југославије у Каиру, осетно је појачана у току 1938. и 1939. године. Одржаване су манифестације забавног карактера, као и пригодни патриотски и политички говори. Чланство дома се omasовљавало, а на годишњим скупштинама смењивале су се управе. Посредством посланика Марковића у просторијама дома одликована су поједина лица. Од 130 припадника дома, 1939. године, изабрано је седам заслужних.

Име и презиме	Орден	Степен
С. Катаринчек	Орден Југословенске круне	Четвртог степена
А. Бјанки	Орден Југословенске круне	Четвртог степена
Х. Слодре	Орден Југословенске круне	Четвртог степена
К. Тодоровић	Орден Светог Саве	Четвртог степена
И. Влаховић	Орден Светог Саве	Четвртог степена
Ђ. Суботић	Орден Светог Саве	Петог степена
А. Димитријевић	Орден Светог Саве	Петог степена

Већ почетком 1940. године, била су изражена превирања унутар дома, по питању политике кнеза–намесника Павла Карађорђевића. Изабрана је и нова управа у саставу: председник С. Катаринчек, секретар Ј. Зибилић, благајник Ђ. Суботић, затим С. Марвовић, С. Станковић, И. де Реља Охмучевић, Е. Кубелић у својству чланова и В. Брегинг као заступник Словенаца. Наиме, у то доба, већину Словенаца британске војне власти присутне у Египту интернирале су као италијанске држављане.² Напад удружених снага земаља Осовине на југословенску краљевину, предвођен нацистичком Немачком, почео је 6. априла 1941. године. Убрзо је уследио слом отпора Краљевине Југославије у краткотрајном Априлском рату. Увидевши да је пораз неумитан, поучена искуством из Великог рата, краљевска влада је на наговор генералитета одлучила да напусти земљу. Руководиона јасном мотивацијом да из иностранства, у заједници са својим британским савезником, настави пружање отпора завојевачу. Монарх, влада, поједине војне јединице, државни чиновници и цивилне избеглице евакуисани су из земље 14. и 15. априла. Државни апарат, повлачио се преко Грчке и Египта, а своје трајније уточиште пронашао у Палестини. Суверен са језгром кабинета, од 21. јуна налазио се у Лондону, где је измештено седиште владе (Plenča 1962: 10–12; Đuretić 1983: 16–25; Глигоријевић 2001: 13–14).

Египат су поближе упознале пре свега војне јединице које су избегле заробљавање. Морнарица која је доспела у Александрију, где је управо живео највећи број југословенских исељеника, ускоро се упознала са њеним одликама. Утисак посаде

2 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Рег. 9/1–6, 9/1–7, 2–3; Англо-египатским уговором од 26. августа 1936. године, фактички је успостављен одбрамбени савез Египта и Велике Британије. Британској оружаног сили било је допуштено да њене посадне трупе буду трајно распоређене у зони Суецког канала, али ван египатских насеља. По упаду италијанске армије маршала Грацијанија из Либије у Египат, септембра 1940. године, Египат је постао разбојиште две велике силе. У децембру је отпочела британска офанзива, која је у потпуности потисла фашистичке снаге, наневши им низ пораза, закључно са борбама код Бенгазија до 7. фебруара 1940. године. Око 115.000 заробљених војника било је интернирано у британске логоре (Stojanović 2015: 148–149; McGregor 2006: 227–229).

подморнице „Небојша“ која је априла 1941. године, упловила у александријску луку, морао је бити другачији него утисак пређашњих подморничара, који су као представници своје слободне државе 1930. године, у мирнодопском периоду, осетили све погодности и добродошлицу која им се могла пружити (Животић 2006: 63). Док су 1941. године, као изгнани ратници једне поробљене земље, храбри официри, подофицири и војници у неизвесности ишчекивали будуће догађаје, са надом да ће осветити свој војнички пораз.

Упечатљиво је сведочење капетана Ђорђа Ж. Ђорђевића, који бележи:

„Улице су заиста непролазне од света, есми, аутомобили само миле и бесмучно трубе, али се нико не склања. Људи се уклоне, тек кад их гурне предњи део аутомобила. Ларма и вика су скоро неподношљиве. Сваки нешто из свег гласа виче, продаје, објашњава или се просто свађа, а све то оним грлатим, храпавим арапским језиком. На сву ову ларму, вреву, још и радио-апарати пуштени свом снагом. Источњачка музика, непријатна на први мах, звучи Европејцу као мачеће маукање. Прљавштина на улици за нас несхватаљива, нема познатог упоређења. На улици је све, од пркнутих животиња, ђубрета, до спавалих људи, уз зидове кућа на голом тротоару (Ђорђевић 1969: 31).

Став египатске јавности према окупираној Југославији, могу илустровати наводи у листовима *Le Journal d' Egypte* и *La Patrie*, где се подвлачио наставак отпора слободних јединица у пределима Босне и Црне Горе, апострофирао неравноправни положај у односу на агресора и оглашавало утамничење патријарха српског Гаврила (Дожића). Положај тадашње египатске владе према Великој Британији, осликава невољно преузимање даљих обавеза, са жељом да сарадња остане ограничена англо-египатским уговором из 1936. године. Тако је ситуација изгледала крајем маја 1941. године. Недуго затим, посланик Краљевине Југославије у Египту, Бранко Аџемовић, био је разрешен дужности, вероватно зато што је својевремено дочекао кнеза Павла када је пролазио кроз Каиро (Павловић 1983: 16).³ На његово место именован је помоћник министра иностраних послова, Милоје Смиљанић. Главна преокупација владе у том тренутку била је организација трупа, односно мобилизација. Египатска влада одобрила је начелно регрутацију на својој територији 22. маја, међутим тек крајем јуна, председник владе Сири-паша, саопштио је Смиљанићу да ће изаћи у сусрет свим југословенским захтевима по питању војних јединица. Југословенима су признате исте привилегије као Енглезима и Грцима у погледу регрутације. Једина разлика у опхођењу према југословенском емигрантском апарату била је оличена у Смиљанићевом личном положају. Наиме, он је до даљњег прихваћен за отправника послова, а не посланика. Наглашавало се да је мера привремена, она је свакако била продукт намере египатских званичника да се не замерају Немцима (Станковић 2022: 36).⁴

Најчешћи посетиоци југословенског дома у Александрији били су пристигли морнарички официри. Састав управе за 1941. годину, остао је исти, сем што је

3 Архив Југославије (АЈ), фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945, фасцикла 55, архивска јединица 264.

4 АЈ, 103–55–264, Извештај од 24. јуна 1941. године, Пов. Бр. 323.

Александар Гина заменио Ива де Рељу Охмучевића. Извор смешта мобилизацију југословенских држављана у 1942. годину, мада по свему судећи – нетачно. Преглед обвезника, старости до 40 година, обављен је у просторијама дома. Њих четрдесетак проглашено је способним и позвано у војску. Дом је постао стетиште војника у толикој мери, да је то изискивало постојање војног референта. Александар Гина заузео је ту позицију, примајући месечну надокнаду у висини од 10 фунти. Одржавана су честа предавања о борби српског народа коју је предводио генерал Драгољуб Михаиловић, а његова фотографија красила је почасни кутак дома. Истовремено, лист *Југословенски гласник* почео је бити штампан у Каиру, уредник листа био је Манфред Паштровић из Сплита.

Паштровићеве умерене написе, наводно је заменио екстремнији став потоњег уредника који је „отворио страшну хајку против читавог хрватског народа и на све оно што није било српско“. Зибилућ и Катаринчек су протестовали у својству чланова управе, забранивши дељење новина у дому, но забрана није поштована.⁵ Колонија у Каиру била је дезорганизована у већем степену, него што је то био случај у Александрији. Дом у Каиру основан је 1940. године. Осим окупљања исељеника, циљ формирања је био да се од прикупљене чланарине помажу сиромашнији земљаци из заједнице и они који се у пролазу затекну у Каиру. Први одбор/управу, чинили су: председник Петровић-бег адвокат из Каира, потпредседник Мухамед Прозорац трговац, затим Гаврило Исајевић посластичар, Филип Војводић чиновник, Иво Барбић приватни чиновник, гостионичар Трајан Џубалевић и други (у улози чланова). Стални раздори обележили су рад дома од почетка. Неслога, проузрокована личним интересима онемогућавала је да се спроведу и оне одлуке које су донете. У састав одбора 1941. године, одабране су поједине нове личности, али се неконструктивна пракса наставила. Осим Исајевића и Коловића, чија се имовина процењивала на неколико стотина хиљада фунти, остали чланови колоније били су углавном ситне занатлије и трговци, млекари или гостионичари. Већину су чинили Македонци, потом Словенци, Црногорци, Хрвати са далматинских острва и „нешто мало Срба“. Конспиративни извор навео је и како се на рад дома одразио долазак југословенског емигрантског апарата:

„Доласком емиграције из Југославије 1941 године, овај Дом је потпуно изгубио своју сврху и постао је поприште разних туча, лумповања и неморалних испада итд. С друге стране на политичком пољу, настојало се је да се у њему шири шовинизам и вјерска мржња. У томе су и успјели. Колонија је била поцијепана по народностима. Једни су долазили у Дом, други опет нијесу, док су се Словенци, којих је у Каиру био приличан број, потпуно били отцијепили и нашли своје уточиште код словенацких часних сестара, које су опет са своје стране, настојале да их одвоје од Дома по вјерској линији.“⁶

5 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Рег. 9/1–8, 4.

6 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Рег. 9/1–21, Извештај „Југословенски Дом у Каиру“, који је јануара 1947. године, испоставио агент са кодим именом Паша; Словенци из Јулијске крајине и Трста, без обзира да ли су се на афричком тлу обрели као поражени војници италијанске армије или људи слободних професија још пре избијања ратног сукоба, добили су прилику да стекну југословенско држављанство, што их је ослобађало репресије британских војних власти. Посебном уредбом

Залагање владе на војном плану уродило је плодом у Египту. На седници владе 26. маја 1941. године, добијен је податак да су енглески надлежни органи допустили да се из њихових заробљеничких логора у Африци и Индији регрутују припадници бивше италијанске армије. Одлучено је да се на Средњем истоку оснује моторизована јединица краљеве гарде, већином од заробљених Словенаца са којима ће остати најбољи официри. Заклетва првих регрута одржана је 31. августа 1941. године, у логору Агами, код Александрије (Станковић 2022: 32–33, 39–40). Сарадња колоније са посланством и војском, пре свега остварила се на хуманитарном пољу.

Бивши посланик, Бранко Аџемовић, основао је Комитет за помоћ пре него што је разрешен дужности. Колонија је прикупила 5.600 фунти и средства поверила комитету. Дата сума остала је на располагању новом посланику, Милоју Смиљанићу. Међутим, подбор Црвеног крста за Средњи исток, основан 25. августа, добио је од наведене своте само 1.000 фунти, остало је утрошено на слање пакета југословенским заробљеницима. Без обзира на одлуку скупштине у југословенском дому у Каиру, да комитет уђе у састав Црвеног крста, посланик је одбијао да га званично укине. У октобру је уследио низ протеста од делагата из Александрије, Исмаилије и Порт Саида. Генерал Богољуб Илић, министар војни, упозоравао је на неправилности у раду посланика Смиљанића и указивао на постигнуте резултате. До краја децембра 1941. године, набављено је доста материјала, превасходно за опремање планиране болнице. Упоредо је снабдевена амбуланта у логору Агами са шест кревета и потребном опремом, а планирано је проширење на двадесет места. Женски део радне секције Црвеног крста, израдио је 1.170 вунених џемпера за интернирце и борце генерала Михаиловића у земљи. Подбор Црвеног крста поделио је хиљаду пакета војницима на Средњем истоку за Божић и Нову годину. Средства за овај подухват обезбеђена су од прихода са концерта одржаног у југословенском дому у Каиру. Догађај су свесрдно помогли војни капелник и војници певачи. Почетна зарада од 160 фунти, досегла је 250 фунти са добровољним прилозима.⁷

Међутим, поремећени односи између цивилних и војних власти, који се могу назрети из ранијих извештаја генерала Илића, већ почетком 1942. године, потпуно су поништили сав позитивни учинак предузетих подухвата. Побуна дела југословенске војске стациониране на Блиском и Средњем истоку, против смене пучистичких кадрова са кључних дужности у влади и војсци у току јануара и фебруара 1942. године, сасвим је паралисала сваки даљи рад. Побуна коју називамо „Каирска афера“, поклопила се са британским мешањем у унутрашње политичке прилике у Египту. Наиме, египатски краљ Фарук одбио је ултиматум енглеског амбасадора Лампсона, да мандат за образовање нове владе повери пробритански оријентисаном Нахас-паши. Немири у Египту, изазвали су nelaгоду Британије, која је по сваку цену хтела да га задржи у сфери свог утицаја, првенствено настојећи да осигура

од 26. маја 1941. године, измењен је до тада важећи закон о држављанству и прописано да сваки Србин, Хрват и Словенац, страни држављанин, који ступи у војну силу Краљевине Југославије и положи заклетву верности краљу, по аутоматизму добија југословенско држављанство. Уредбом из децембра 1941. године, обзнањено је да југословенско држављанство могу стећи и лица југословенске народности из Јулијске крајине које не обухвата војна обавеза, ако су својим држањем и радом доказали приврженост Краљевини Југославији (АЈ, 103–114–424).

7 АЈ, 103–105–396.

безбедност Суецког канала и Црвеног мора у случају немачког десанта. Четвртог фебруара 1942. године, тенковске и моторизоване јединице Новозеланђана опколиле су краљев двор и извршиле државни удар, приморавши га да изврши вољу дипломатије Уједињеног Краљевства. Слични наметљиви поступак, примењен је и у случају југословенске кризе, протежирањем побуњених официра на уштрб југословенске владе и остатка лојалних трупа. Афрички корпус Ервина Ромела, напао је Египат 26. маја 1942. године, али здружене немачко-италијанске снаге потучене су прве недеље јула у првој бици код Ел Аламејна. У то доба, југословенске јединице измештене су из Египта у Палестину, укључивши се у ратна дејства. Побуњене трупе остале су у Египћу и такође добиле свој удео у одбрани. Крајем октобра нацистичке трупе биле су поражене и потиснуте у другој бици код Ел Аламејна (Станковић 2022: 58–67, 70–108; Stojanović 2015: 176–178).⁸ По окончаном хаотичном периоду, почео је повратак југословенске војске у Египат и поновно успостављање односа са исељеништвом. Управни одбор дома у Александрији за 1942. годину, сачињавали су: председник Антун Јозовић, потпредседник Стефан Катаринчек, секретар Јозо Зибилић, благајник Ђорђе Суботић и чланови управе Емилије Кубелић, Стилија Мауровић, Александар Гина, П. Геровић и Јосип Цеј. Након повратка са положаја, вероватно подстакнута минулним држањем британских војних структура, војска се умешала у рад дома. Капетан Трајко Ф. Гоговић (формално вршилац дужност команданта гардијског батаљона, у ствари командант Наставног центра у Сиди Бишу) у својству заповедника најјаче пешадијске формације, отишао је у стан Јозе Зибилића и саопштио му да за време ратног стања цивилна власт прелази у руке војске. Тврдећи да има доказе да се у југословенском дому „води антидржавна и антидинастичка пропаганда“ наредио му је да у року од 48 часова сазове седницу Управног одбора, у којој ће он узети учешће и уредити ствари. Капетан је намеравао да распусти постојећу управу и постави нову.⁹ На сутрашњем састанку дошло је до узавреле дискусије. Војсци је оспораван ауторитет над домом, који се водио као приватна институција у једној странијој земљи. Управни одбор је телеграфисао посланику Смиљанићу, који је након два дана дошао у Александрију. Смиљанић је потврдио да капетан Гоговић нема право да смени управу, истакавши ипак да постоје докази да се у дому води антидржавна пропаганда. Управа дома за 1943. годину била је састављена од следећих особа: председник Антун Јозовић, потпредседник Емилије Кубелић, секретар Јозо Зибилић, благајник Ђорђе Суботић и Стилија Мауровић, П. Геровић, Стефан Катаринчек, Јосип Цеј, Франц Фаганељ као чланови.¹⁰

Исте године, простор Египта постао је средиште југословенске политике доласком монарха и владе на његово тле и пристизањем партизанских кадрова из земље посредством енглеских власти. Метеж који је дисхармонија овакве врсте изазвала, фатално се одразио на исељеништво, поларизујући га заувек. Својом непоколебљивошћу у току војне побуне, посланик Смиљанић је стекао статус непожељног

8 АЈ, 103–55–264, Извештај посланика Смиљанића од 11. фебруара 1942. године, по питању државног удара у Египћу, 2–3.

9 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Пер. 9/1–8, 4.

10 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Пер. 9/1–9, 5.

дипломате у очима британског саговорника. Стављен је на расположење 16. октобра 1942. године. Наследио га је, одлуком од 14. јануара 1943. године, Љубомир Хаџи-Ђорђевић, пређашњи генерални конзул у Цариграду.¹¹ Агреман за долазак југословенске владе под председништвом Божицара Пурића, египатска влада дала је 23. августа 1943. године, (Николић 2008: 195–197).¹² Амбасада у Лондону известила је посланство у Египту, да су краљ, влада и група чиновника на пут у Каиро кренули 14. септембра 1943. године. На одредиште су стигли 29. септембра. Ручак у част председника Пурића уприличен је у ресторану Блаже Теофиловића угледног угоститеља из Каира. Суверен и влада боравили су на египатском тлу све до марта 1944. године (Глигоријевић 2001: 52–55; Трбић 1996: 250).¹³

Подвојеност између присталица покрета генерала Михаиловића и следбеника партизанске гериле, из ширег окружења пренела се на посетиоце дома. Заоштрени односи резултирали су изгредима и сукобима између две струје у самим просторијама дома. Аутор извештаја, вођен идеолошким назорима, две групе грубо је поделио на радничку класу и буржоазију са војском. Састав управе за 1944. годину, био је: председник Антун Јозовић, потпредседници Стефан Катаринчек и Емилије Кубелић, секретар Јозо Зибелић, благајник Ђорђе Суботић, а потом и Иво де Реља Охмучевић, Јосип Џеј, П. Геровић, Франц Фаганељ, као чланови Управног одбора. Секретар Зибелић позвао је шефа партизанске војне мисије у Египту, пуковника Мату Јакшића, да посети дом и одржи политички говор. Једини услов био је да Зибелић гарантује да у дому неће доћи до изгреда. Одазив и одушевљење исељеника били су потпуни. Јакшић је Зибелићу поклатио две фотографије Јосипа Броза Тита, од којих је једна закачена у просторијама дома уместо слике генерала Михаиловића. Овај симболички чин, већина је наводно одобравала, док је мањина „прикривено претила“. Након два месеца слика Јосипа Броза је украдена, сумњало се на Александра Гину и неколицину официра. Доласком избеглица из Далмације са партизанским збогом у логор Ел Шат, поново настаје потреба за хуманитарним радом. Образован је „Југословенски одбор за помоћ народних избеглица–Александрија“, на чијем челу су били: Е. Кубелић, С. Катаринчек, А. Јозовић, И. де Реља Охмучевић, Е. Линди, В. Брегинг, А. Папакозиа, Пх. Танасовић, П. Геровић, К. Тодоровић и Ђ. Суботић. Организација је упоредо помагала избеглице у кампу Толумбат у коме су били смештени борци и симпатизери четничких формација, настојећи да без разлике третира све расељене. Истовремено, забрањено је војним лицима да посећују дом због сталних нереда узрокованих њиховим присуством. Конспиративни прегалац смешта ову забрану у 1945. годину; иако судећи по писму капетана Зенона В. Адамича (команданта поморске базе „А“) од 22. октобра 1944. године, упућеном председнику дома, можемо утврдити да је уследила те године. Наиме, поменути писмом укинута је забрана посећивања, чиме се настојало да се утицај војске на колонију поспешу.¹⁴

11 АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије–Персонални одсек Управног одељења, фасцикла 191, архивска јединица 514; АЈ, 334–200–523.

12 АЈ, 103–81–313.

13 АЈ, 103–1–1.

14 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Пер. 9/1–9, 5–7, 9/1–13.

Краљевска дипломатија губила је позицију за позицијом образовањем влада Ивана Шубашића. У раздобљу од 1. јуна 1944. године, до 29. јануара 1945. године, а закључно са 5. мартom 1945. године, учињен је низ уступака Народноослободилачком покрету. Компромис у Египту био је отелотворен у личности новог посланика, Милана Мартиновића, у чијем се присуству краљ Фарук врло похвално изражавао о антикомунистички расположеним југословенским официрима. Он је на функцији био формално од октобра 1944. до јануара 1945. године. Атмосфера у колонији неминовно се одразила на посећеност дома. На годишњој скупштини 1945. године, било је присутно свега 40 чланова.

Нови састав управе гласио је: председник Антун Јозовић, први потпредседник Стефан Катаринчек, други потпредседник Емилије Кубелић, секретар Јозо Зибилић, благајник Ђорђе Суботић, Антун Бјанки, Франц Топликар, Стилија Мауровић и Јосип Цеј као чланови Управног одбора. Приликом прославе проглашења нове Федеративне Народне Републике Југославије у дому је истакнута нова државна застава са петокраком звездом и сликом маршала Јосипа Броза Тита и уклоњена слика краља Петра II. Водећи поборник сарадње са новим властима био је Јозо Зибилић. Официри су све мање залазили у просторије дома (Николић 2008: 197–200; Petranović 1981: 401–403).¹⁵ Новооснована комунистичка Југославија именovala је за новог посланика у Египту Ешрефа Бадњевића, јануара 1946. године. Услед трвења супротстављених струја у александријском дому, управа изабрана на редовној скупштини, смењена је на ванредној сазваној у мају 1946. године. Првовремено изабрану управу, замењује нова у саставу: председник Антун Бјанки, потпредседник Јозо Зибилић, секретар Морис Бити, благајник Ђорђе Суботић, чланови Франц Топликар, Франц Фаганељ, Јосип Цеј и Шериф Таировић. Агитацију Зибилића за промену управе помогао је и секретар посланства, извесни Турчија. Управни одбор се затим постарао да се просторије дома „поправе и уреде“. Приступило се уписивању нових чланова, чији је број достигао 200 лица. Посланик Бадњевић био је покровитељ прославе приликом обележавања десетогодишњице од оснивања југословенског дома. Међутим, својим упалјивим уплитањем у унутрашња политичка питања државе домаћина, он је убрзо завредио статус непожељне особе, бивајући оптужен за спровођење „пропагандне активности против Египта“. За новог посланика изабран је извесни Шахинпашић (Petrović 2007: 43).¹⁶ Јануара 1947. године, изгласани Управни одбор подразумевао је пре свега: председника Антуна Бјанкија, поморског агента и директора филијале шведске фабрике шибица, Јосипа Зибилића службеника фабрике пива „Степа“, секретара Александра Суботића банкарског чиновника и Бити Мориса као благајника. У својству чланова били су заступљени: Франц Топликар механичар-занатлија, трговац Јосип Цеј директор поморске агенције, Брегинц Виљем и ресторатер Шериф Таировић.

Састав Управног отпора дома у Каиру изабраног за 1947. годину, гласио је: председник ресторатер Милан Зелчевић, секретар Јован Војводић судски чиновник, потпредседници Јованка Житкоф и професор Мирко Кодрић. Чланови:

15 AJ, 334–170–493; BA, AEB, к. 348, Бр. Пер. 9/1–11, 7.

16 BA, AEB, к. 348, Бр. Пер. 9/1–11, 9/1–12, 7–8.

апотекар Алдо Јоанковић, механичар Јосип Фурлани, портир Мирко Војводић, ресторатер Методије Черепњалковић и радница Роза Павлица (која је убрзо отишла у Југославију). Као кључни недостатак клубова идентификује се неорганизованост просветне, социјалне и спортске секције. Истиче се чак немар према постојећим ресурсима. Штампa која је стизала у посланство, прослеђивана је и у домове и на адресе појединих исељеника у Порт Саиду, Суецу и Исмаилији. То је укључивало све ревије, изузев публикација органа комунистичке партије, која је била забрањена у Египту. У моменту када је настао извештај из кога црпимо сазнања (27. октобар 1947. године), подаци о укупном броју од 3.000 исељеника већ су били застарели. Посланству се јављало 1.000–1.500 људи, а замењено је укупно 248 старих пасоша. У Југославију је преко посланства репатрирано 160 људи, док је нешто преко 60 о сопственом трошку отпутовало у Истру и Јулијску крајину. На приредби одржаној у дому у Каиру 12. октобра 1947. године, под покровитељством отправника послова Шахинпашаића, присуствовало је око 170–200 чланова.¹⁷

Развлашћени ројалистички кадрови присутни на подручју Египта, врло активно су радили на подривању комунистичког режима. Подстрек за субверзивно деловање проналазили су у антибољшевичком сентименту краља Фарука и египатске владе. Логори југословенске краљевске војске у којима су биле распоређене непредате снаге (Ел Ариш, Ел Шат, Гилбана и Тимсах) вољне да се боре за своје идеале, уливали су наду да рат није дефинитивно завршен. Као заступник интереса краља Петра II на египатском двору и веза са албанским краљем Ахметом Зогуом деловао је пуковник Милоје Динић. Национални комитет за Блиски исток предузимао је пропагандне и обавештајне напоре у циљу сузбијања бољшевичке опасности унутар колоније. Комитетом је дириговао бивши посланик Бранко Аџемовић као потпредседник и вршилац дужности председника у одсуству (Јована Ђоновића), а као његови најужи сарадници фигурирали су: Здравко Томић, запослен као цензор поште која је слата и бивала примана из Југославије, Петар Иванковић и извесни официр Паранос. Осим као старешина комитета, Аџемовић је дејствовао уједно као представник краља Петра у Египту. Комитет је заиста био представништво свргнутог монарха, чији се рад огледао углавном у достављању меморандума и петиција египатској влади. Сасвим сигурно су постојале јаке везе Аџемовића са појединим обавештајним службама. Уочљива је била интересна спрега муслиманских студената шеријатског универзитета „Ал-Азхар“, са националним комитетом, заснована на противљењу постојећем систему у земљи. Мајор Милован Глигоријевић, до тада на различитим војним дужностима, ступио је у службу египатске полиције у департману за контролу странаца. Мајор је некада радио у садејству са комитетом, али чешће засебно. Будући да је и сам желео да буде на његовом челу, што није могао постићи због помућених односа са Јованом Ђоновићем, који је као председник комитета и највећи стручњак за Египат слао упутства сарадницима из Сједињених Америчких Држава. По избијању арапско израелског–рата 1948. године, Глигоријевићев утицај је нагло порастао. Све што се карактерисало као прокомунистичка и ционистичка пропаганда било је забрањивано, а људи оптужени као агитатори бивали су хапшени. Настале су врло погодне околности да се потказивањем уцене

17 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Пер. 9/1–16, 9/1–17.

многи. Бекством посланика Шахинпашића и дела особља југословенском посланства у Москву по објављивању Резолуције Информбироа и његовим претходним утицајем на египатске комунисте, међудржавне везе Египта и Југославије прилично су нарушене. Размера непријатељства изазвана интернацијом југословенских исељеника осумњичених за симпатисање ционизма и комунизма, продубљена је забраном рада југословенских домова и представљала паралишући удар за већ ускомешану колонију (Станковић 2022: 198–210; Животић 2007: 368–373; Petrović 2007: 30, 38, 43).¹⁸ У извештају надређенима о стању исељеништва након интернирања, конспиративни информатор „Паша“, о напорима антидржавних чинилаца напомиње пре свега тежњу да се дискредитује посланство. Ројалистичка емиграција настојала је да у свакој прилици истакне немоћ посланика да помогне ухапшеним грађанима. Припадници колоније били су умногоме поколебани, изгубивши поверење у покровитељство југословенске дипломатије. Панична атмосфера захватила је управу југословенског дома у Каиру, на чију иницијативу је разматрана обустава сваког рада. Страх за имовину, радно место и положај у друштву преовладао је над патриотизмом. Југословенски дом у Каиру посетила су два неидентификована лица и разбила урамљену фотографију Јосипа Броза Тита. Слична психоза завладала је и у Александрији, где је благајник предлагао да се фотографија Јосипа Броза склони, чиме је утицао да словеначки радници престану долазити у просторије дома. О методама застрашивања исељеника привржених дому, наводи се:

„Поједини ројалистички емигранти као Лазар Банашевић, Јурјевић, Анђелковић, Радичевић и други, лове у мутном развијајући кампању против нашег Посланства и наше земље, обраћајући се нарочито породицама ухапшених, а затим и осталима Југословенима међу којима је може се рећи завладао страх. Тако је Лазар Банашевић био толико дрзак да је одлазио код неких наших Македонаца који држе мале ресторане и уцењивао их да му дају паре или ће их оптужити као комунисте.“¹⁹

Службеник посланства Михаљинац, добио је 22. јуна дозволу да посети интерниране Југословене заточене у логору Хакстеп наомак Каира. Посета је одобрена након 15 дана ишчекивања и две интервенције (војном гувернеру и министарству иностраних послова у Каиру). Интернирци су изјавили да до тада још увек нису били саслушавани. Услови логорског живота били су на незавидном нивоу. Утамничени Југословени су свој животни простор делили са Египћанима, Јеврејима, Грцима, Италијанима и Албанцима, ухапшеним због „напредног става“. Забележено је и да су приликом посете чиновника посланства, заробљеници скандирали Јосипу Брозу, аплаудирали и певали револуционарне песме. Такође, од 1. јула планирали су да почну штрајк глађу. Из посланства затражена је посета и логору у Александрији, где се налазио 21 притвореник. У ствари, сам логор се налазио у оближњем Абукиру. Чиновници Михаљинац и Пилкати су успели да издејствују посету 30. јуна 1948. године. Са затвореницима пак, могли су разговарати само у присуству команданта логора и то на француском језику. Свеукупно гледано, исељеници су испољили дозу кајања што су се толико залагали на

18 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Пер. 9/1–32, 9/1–33, 4–5.

19 ВА, АЕВ, к. 348, Бр. Пер. 9/1–24.

пословима око југословенског дома. Антун Бјанки и Јосип Зибилећ били су мишљења да ће египатске власти праведно расуђивати у даљем току поступка. Овом приликом, посланство је доставило скромну помоћ логорашима (1.200 цигарета, 2 килограма бомбона и 60 лимунова).²⁰

Када је 1949. године, за новог југословенског посланика наменован Милош Московљевић, званична дипломатија претрпела је огроман удар, будући да је он био присан пријатељ са одређеним људима из такозваних „реакционарних“ кругова, тако да су информације које су сматране службеном тајном доспевале до ушију противника. Московљевић је ускоро смењен. Последњи извештај конспиративног порекла везан за рад југословенских домова, поднет је 27. марта 1951. године. Тада је најављено поновно отварање домова, после трогодишње забране рада. На наговор посланика, подстицај је морао доћи из редова колоније. Молбу и нови статут властима морали су упутити исељеници, међутим чак и они најревноснији, попут Јосипа Зибилећа, устручавали су се да је потпишу. Осим познатих разлога, поверење у посланство опадало је и због вишемесечног чекања виза (Животић 2007: 373).²¹ Препорука за кохезију колоније подразумевала је најпре оснивање добротворног друштва. Постојање мензи, јефтиног привременог смештаја, курсева језика, стенографије, као и периодични излети у Фајум и Луксор, означени су као потенцијална средства да се људи приволе да долазе у југословенске клубове. Предлагало се и довођење лекара који би бесплатно лечио сиромашне Југословене.²²

Револуционарни војни преврат, који је у Египту извела група младих официра, у ноћи између 22. и 23. јула 1952. године, предвођена Гамалом Абделом Насером, окончао владавину краља Фарука (Stojanović 2015: 265). Уз то, нагло је прекинут примат југословенских ројалиста над другачије опредељеним сународницима. Владислав Марковић, некадашњи министар двора краља Петра II Карађорђевића за време док је боравио у Каиру, писао је тим поводом бившем југословенском пуковнику Жарку Поповићу 8. септембра 1952. године:

„Овако се праве револуције. А не као наш пилећи мозак који је покушио све политичаре са конца и конопца па довео у Лондон да га тамо изнемогли старци удесе. Мора да наши Египћани цвиле јер је дошао и за њих црни петак.“²³

О томе да се статус ројалиста суштински променио, можемо закључити имајући у виду судбину мајора Милована Глигоријевића, који је 1967. године, узгредно написао једном свом кореспонденту следеће: „Моје здравље није најбоље, као последица Насеровог затвора, а ноге попуштају али се још не дам.“²⁴ Неутралисањем југословенске монархистичке, националне и демократске опозиције након војног пуча, југословенско-египатски односи наставили су се искључиво на званичном међудржавном колосеку, где је питање исељеништва имало трећеразредни значај.

20 BA, AEB, к. 348, Бр. Пер. 9/1–26.

21 BA, AEB, к. 348, Бр. Пер. 9/1–28.

22 BA, AEB, к. 348, Бр. Пер. 9/1–35, 6–7.

23 Zarko Rista Popovic papers, box 1, folder 8, Hoover Institution Library & Archives.

24 AJ, фонд 859, др Милан Гавриловић, фасцикла 10, архивска јединица 20, Писмо Милована Глигоријевића К. Кљајевићу од 28. новембра 1967. године.

Коначно, важно је закључити да је сврха научно-истраживачке обраде југословенске колоније у Египту и анализа југословенско-египатских односа у периоду од 1941. до 1951. године, кроз призму односа државних органа са исељеништвом на основу поверљивих извештаја, има за циљ да буде само још један прилог за изучавање југословенске дијаспоре на Средњем истоку.

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Архив Југославије
фонд Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941–1945. (103)
фонд Министарство иностраних послова Краљевине Југославије–Персонални одсек Управног одељења (334)
фонд др Милан Гавриловић (859)
Војни архив
Архива емигрантске владе
Hoover Institution Library & Archives
Zarko Popovic papers

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Petranović 1981: *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945*, Dokumenti, priredio Branko Petranović, Beograd–Zagreb: Arhiv Jugoslavije, Globus, 1981.
Трбић 1996: Војвода Василије Трбић, *Мемоари. Казивања и доживљаји војводе велешкој (1912–1918, 1941–1946)*, Књига 2, приредили проф. др Александар Драшковић, Стојанче Ристевски, Београд: Култура, 1996.

ПЕРИОДИКА

Dorđević 1969: Đorđe Živ. Dorđević, „Egipat i Aleksandrija u proleće i leto 1941. godine. Prvi izlazak u varoš Aleksandriju i poslednji dani na 'Medveju'“, *Poezija i proza*, br. 23, Сирх 1969.
Павловић 1983: Коста Ст. Павловић, Од Доробанца до Кингстона. Од Букурешта до Каира, *Гласник Српској културно-историјској друштва „Национал“*, св. 51, Чикаго 1983.

ЛИТЕРАТУРА

Глигоријевић 2001: Др Бранислав Глигоријевић, *Краљ Пејтар II Карађорђевић у вртилоу британске војничке или Како је укинућа монархија у Југославији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001.
Ђурећ 1983: Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslavenskih protivrječnosti 1941–1944*, Beograd: Narodna knjiga, IRO „Svetozar Marković“, 1983.
Животић 2006: Александар Животић, Југословенско-египатски односи 1922–1941. *Зборник Машице српске за историју*, бр. 74/2006, 49–69.
Животић 2007: Мр Александар Животић, Емиграција из Србије у Египту 1945–1956., *Срби и Југославија: држава, друштво, војничка*, зборник радова, Београд: Институт за новију историју Србије, 2007.
McGregor 2006: Andrew McGregor, *A Military History of Modern Egypt. From the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Westport, Connecticut–London: Praeger Security International, 2006.
Николић 2008: Коста Николић, *Владе Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941–1945*, Београд: Институт за савремену историју, 2008.

- Petrović 2007: Vladimir Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007.
- Plenča 1962: Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd: Institut društvenih nauka, 1962.
- Станковић 2022: Никола Станковић, *Југословенска војска ван отаџбине 1941–1948*, Нови Сад: Промереј, 2022.
- Stojanović: Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta 1880–2015. Vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2015.

Nikola D. STANKOVIĆ

THE YUGOSLAV COLONY OF EGYPT 1941–1951

SUMMARY

The Yugoslav community settled in Egypt had a heterogeneous composition. It consisted of mainly of Slovenes from the unliberated regions of Italy, but it also contained a considerable number of settlers from Macedonia, then Montenegro and other Serbian regions of the then Yugoslav kingdom. The most direct contact between the Yugoslav state administration and the colony in Egypt was achieved after the collapse of the resistance of the Yugoslav army and the departure of the state apparatus into exile in the Middle and Near East in April 1941. The drama of Yugoslav internal politics took place precisely in Egypt during the military rebellion that we call the 'Cairo Affair', throughout 1942. After the arrival of the government and the king from London in October 1943, the seat of the state apparatus was moved to Cairo. With the arrival of partisan refugees and officials in the Middle East at the end of the same year and the beginning of the following year, the Yugoslav colony was forever divided into supporters of the communist movement and royalists. The confidential reports of the agents of the new communist Yugoslavia, established in 1945, on which the article is based, provide insight into the situation in the colony on a micro level. Providing us with an opportunity to observe the leading members of the community, its internal strife and its position in relation to the official policy of the Egyptian state in the specified time frame.

Keywords: Egypt, World War II, Yugoslav colony, Yugoslav government in exile, King Peter II Karađorđević, Yugoslav royal army in exile, Yugoslav clubs.